

Prof. mr. C.P.M. Cleiren
is hoogleraar Straf- en strafprocesrecht
aan de Universiteit Leiden.

Prof. mr. J.M. ten Voorde
is bijzonder hoogleraar strafrechts-
filosofie (leerstoel Leo Polak) aan de
Rijksuniversiteit Groningen en universitair
hoofddocent straf- en strafprocesrecht
aan de Universiteit Leiden.

Wij zijn dank verschuldigd
aan V.J.W. Peeters die als
student-assistent waardevolle
voorbereidende werkzaamheden
heeft verricht.

3. What's in a name?

OVERZICHTSARRESTEN IN PERSPECTIEF

Het fenomeen overzichtsarresten is relatief jong. In deze bijdrage wordt in kaart gebracht welk type arresten de kwalificatie overzichtsarrest krijgt of verdient. Aan de hand van – voor de geschiedenis van de cassatie relevant gebleken – perspectieven worden de overzichtsarresten geanalyseerd en geplaatst in het licht van de taken van de Hoge Raad. De resultaten van deze analyse vormen de basis voor een duiding en waardering van het fenomeen overzichtsarrest: overzichtsarresten als vorm van communicatie én overzichtsarresten als opdracht.

1. Inleiding

'Bij de beoordeling van het middel dient het volgende te worden vooropgesteld.'

'Aan de beoordeling van het middel voorafgaande beschouwing.'

'Opmerking verdient nog het volgende.'

De Hoge Raad maakt in diverse arresten gebruik van dit type zinsneden. Daarmee krijgen die arresten een bijzondere hoedanigheid, die meebrengt dat zij worden aangeduid als overzichtsarresten. Over dit soort arresten bestaat de nodige discussie. De inhoud van die arresten heeft consequenties voor alle bij de strafrechtspraak betrokken spelers. Ze nodigen mede daardoor uit tot wetenschappelijke beschouwingen en debat.¹

Het fenomeen overzichtsarrest zelf roept evenwel ook vragen op, vragen waar tot op heden minder aandacht naar is uitgegaan. Waar spreken we over als we het over overzichtsarresten hebben? Waarom worden overzichtsarresten gewezen? Welke

functie(s) vervullen zij of kunnen zij vervullen in de rechtsontwikkeling en welke waarde(n) moeten we eraan hechten?

Overzichtsarresten ogen op het eerste gezicht divers en zij bestaan relatief kort. Zo bezien vervullen ze nog geen kenmerkende rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van de cassatie. Tegelijkertijd zijn ze niet meer weg te denken uit de strafrechtspraak. In deze bijdrage richten we ons daarom op het fenomeen overzichtsarrest zelf.

Het te bestuderen veld is groot, onze aspiraties beperkt. We inventariseren overzichtsarresten aan de hand van de vormgeving en presentatie om ze vervolgens te analyseren en te plaatsen in het licht van de taken van de Hoge Raad in strafzaken (paragraaf 3). De resultaten van deze analyse vormen de basis voor het duiden en waarderen van het fenomeen overzichtsarrest (paragraaf 4 en 5). Met het oog op de analyse in het licht van de taken van de Hoge Raad vangen we aan met een korte schets van ontwikkelingen in de doelen, functie(s) en waarde(n) van cassatie in strafzaken (paragraaf 2).²

Aan het eind van deze bijdrage is een overzicht opgenomen van overzichtsarresten die op basis van de driedeling uit paragraaf 3.2 zijn verwerkt in ons onderzoek.

1 Dergelijke besprekingen treft men op redelijk grote schaal aan in de strafrechtelijke literatuur en in conclusies van de A-G's bij de Hoge Raad. Een meer systematische benadering daarvan vindt men in A.E.M. Röttgering, *Cassatie in strafzaken. Een rechtsbeschermend perspectief* (diss. Tilburg), Den Haag: Sdu Uitgevers 2013.

2 Deze schets is onvermijdelijk te beperkt en te grof om ook maar enigszins recht te doen aan het instituut van de cassatie. Zij biedt evenwel voor het doel van deze bijdrage adequate aanknopingspunten.

2. De ontwikkeling van de cassatie in strafzaken in vogelvlucht

Bij de totstandkoming van de regeling voor de cassatie in het Wetboek van Strafvordering van 1838 werd het scheppen, bewaken en bevorderen van rechtseenheid beschouwd als de belangrijkste taak van de cassatierechtspraak, een taak die zijn verklaring vond in de vrees voor terugkeer naar het particularisme van het ancien regime. De rol van de rechtspraak was het uitleggen en toepassen van de letterlijke tekst van de wet en omvatte dus geen rechtsvorming. Voor het strafrecht wordt door diverse auteurs daarnaast ook gewezen op een rechtsbeschermende functie van de cassatie.³ In ieder geval onderkende men in het instituut cassatie een privaats en een publiek belang.⁴ Waar voor het civiele recht gedurende de 19de eeuw veel bezwaren werden aangevoerd tegen het rechtsmiddel cassatie vanwege het niet goed te maken onderscheid tussen feiten en recht, werden tegen cassatie in strafzaken nauwelijks bezwaren geopperd. Feiten en recht zouden daarbinnen beter te scheiden zijn.⁵

Overzichtsarresten ogen op het eerste gezicht divers en zij bestaan relatief kort. Zo bezien vervullen ze nog geen kenmerkende rol in de ontwikkelingsgeschiedenis van de cassatie.

Vanaf de tweede helft van de 19de eeuw zien we in civiele zaken stap voor stap een vrijere omgang met de wetteksten ontstaan. In het strafrecht was zo'n vrij(ere) rechtsvinding niet aan de orde omdat het legaliteitsbeginsel en meer expliciet artikel 1 Sr (1886) en artikel 1 Sv (1838 en later 1926) daaraan in de weg stonden. De (cassatie)rechter behoort niet op de stoel van de wetgever te gaan zitten. In de eerste

decennia van de 20ste eeuw werd daarover uitvoerig debat gevoerd, veelal langs de lijn van de concepten van analogie en extensieve interpretatie.⁶ Enkele uitspraken uit die periode illustreren dat de Hoge Raad zich desondanks wel meer vrijheden veroorloofde dan daarvoor.⁷

In 1963 werd bij de wetwijziging van de Wet RO schending van recht als toetsingsgrond voor de cassatie ingevoerd en daarmee werd een wettelijke basis gelegd voor een rechtsvormende taak van de cassatierechter. Hoewel de wetteksten het strafrecht niet van deze nieuwe toetsingsgrond uitsloot, was deze wijziging volledig gedacht vanuit het civiele recht. De strafrechtswetenschap liet echter niet na mogelijke consequenties van deze wijziging voor het strafrecht te belichten.⁸ In de daaropvolgende jaren zien we inderdaad dat de Hoge Raad ook in het strafrecht de rechtsvormende taak stap voor stap ontwikkelt.⁹ Vanaf eind jaren zestig van de vorige eeuw is de Hoge Raad bereid om maatschappelijke opvattingen en bewegingen mee te wegen in de interpretatie van het rechtsbelang dat de materiële strafwet beoogt te beschermen.¹⁰ De processuele rechtsbeschermende functie wordt in het bijzonder gewaarborgd via cassatie op grond van schending van ongeschreven beginselen en van het recht op een eerlijk proces ex artikel 6 EVRM.

De cassatierechter bleek en blijkt er niet wars van te zijn om een enkele keer *praeter* en *contra legem* uitspraken te doen.¹¹ Maar wellicht is het zuiverder om thans de verhouding tussen wetgever en rechter niet meer in deze termen te duiden. Er

3 Zie Röttgering, *a.w.*, par. 1.2.7 en i.h.b. D. Schaffmeister, 'De rol van de Hoge Raad en de ontwikkeling van het cassatierecht in strafzaken', in: H.C.F. Schoordijk et al. (red.), *De Hoge Raad der Nederlanden: de plaats van de Hoge Raad in het huidige staatsbestel. De veranderingen in de rol van de Hoge raad als rechtsvormer*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1988, p. 67.

4 J. de Hullu, *Over rechtsmiddelen in strafzaken* (diss. Groningen), Arnhem: Gouda Quint 1989, p. 46-47.

5 De Hullu, *a.w.*, p. 49-50. Het scheiden is nog steeds een punt van aandacht, zie F.H. Koster, 'Iets over cassatietechniek', in: G.P.M.F. Mols (red.), *Homo advocatus* (Spong-bundel), Den Haag: Sdu Uitgevers 1998, p. 75-76; Röttgering, *a.w.*, par. 12.3.1.

6 Dit debat luwt in en na de Tweede Wereldoorlog, o.m. als gevolg van de wijze waarop de Duitse bezetter het legaliteitsbeginsel liet varen.

7 Denk bijv. aan het Elektriciteitsarrest (HR 23 mei 1921, *NJ* 1921/564) en het Veeartsarrest (HR 20 februari 1933, *NJ* 1933/918, m.nt. T.).

8 Melai gaf reeds in 1968 aan dat de wetwijziging ook gevolgen zou kunnen hebben voor het strafrecht, zie A.L. Melai, *Het gezag van norm en feit in strafzaken* (diss. Leiden), Arnhem: Gouda Quint 1968.

9 Schaffmeister, *a.w.*; C.P.M. Cleiren, *Beginselen van een goede procesorde. Een analyse van rechtspraak in strafzaken* (diss. Leiden), Arnhem: Gouda Quint 1989, hfd. II, par. 1.2.2 en hfd. VII, par. 2.3.

10 De Sosjale Joenit- en JAC-arresten, alsmede de Krakkersarresten uit die periode vormen daarvan voorbeelden. Zie voor een bespreking van die arresten Schaffmeister, *a.w.* en A. Heijder, 'Concretisering van de wederrechtelijkheid in het strafrecht', in: E. André de la Porte et al. (red.), *Bij deze stand van zaken* (Melai-bundel), Arnhem: Gouda Quint 1983, p. 441-474. Eenzelfde type opening voor rechtsvorming wordt gecreëerd in enkele arresten die betrekking hebben op euthanasie. Zie bijv. HR 27 november 1984, ECLI:NL:HR:1984:AC8615, *NJ* 1985/106, m.nt. ThWvV.

11 Zie voor grensgevallen HR 30 oktober 1933, *NJ* 1933/1692 en het bekende Elektriciteitsarrest HR 23 mei 1921, *NJ* 1921/564; HR 21 april 1998, ECLI:NL:HR:1998:ZD1030, *NJ* 1998/782, m.nt. De Hullu; HR 20 november 2001, ECLI:NL:HR:2001:AB2809, *NJ* 2003/632, m.nt. Mevis en De Lange. Zie ook C.P.M. Cleiren, 'Het legaliteitsbeginsel', in: C.P.M. Cleiren, Th.A. de Roos & M.A.H. van der Woude (red.), *Jurisprudentie Strafrecht Select*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2008, hfd. 12.

is eerder sprake van een samenspel of wisselwerking tussen wetgever en cassatierechter als het gaat om bepaalde materiële rechtelijke thema's zoals euthanasie en aan digitalisering gerelateerde delicten.

De Hoge Raad blijft zich niettemin in de hierop volgende decennia verre houden van een oordeel over de feiten. Met het oog daarop lijkt hij steeds vaker gebruik te maken van cassatie wegens verzuim van vormen, veelal in de vorm van schending van een motiveringsvoorschrift, dan wel in het oordeel dat de bewijsbeslissing van het hof niet onbegrijpelijk is. Deze route, via de weg van het procesrecht, lijkt in strafzaken thans het casseren wegens schending van het recht, gegrond op de inhoudelijke interpretatie van het materiële recht, te overschaduwen.¹²

Bezien we deze ontwikkelingsgeschiedenis van de cassatie vanaf 1838, dan blijken de discussies en keuzes rondom de cassatie in strafzaken steeds betrekking te hebben op een aantal vraagstukken.¹³ Het betreft vraagstukken die in elkaar overlopen en aan elkaar raken en mede daardoor niet eenvoudig zijn te onderscheiden. Voor de analyse van overzichtsarresten in deze bijdrage kunnen deze vraagstukken evenwel worden benut als perspectieven om in beeld te brengen welke rol overzichtsarresten spelen in het licht van de functies, doelen, beperkingen en randvoorwaarden van zowel het instituut cassatie als de cassatierechtspraak:

- a. de doelen van cassatie, uniforme rechtstoepassing (rechtseenheid), rechtsvorming en rechtsbescherming (didactisch kader);
- b. rechtsvinding, rechtsvorming en rechtsbescherming (als dogmatisch/leerstellig kader);
- c. het onderscheid tussen feitelijke oordelen en rechtsoordelen;
- d. het onderscheid tussen schending van recht en verzuim van vormen;
- e. het meer institutioneel onderscheid tussen een hiërarchisch hogere rechter en de lagere rechter;
- f. de constitutionele verhouding van de cassatierechter tot de wetgever en tot de uitvoerende macht.

3. Arresten met een bijzondere 'status'?

3.1 Welke arresten krijgen of verdienen het etiket 'overzichtsarrest'?

Deze vraag beantwoorden is minder eenvoudig dan het lijkt. In de *eerste* plaats munt de Hoge Raad de term niet altijd zelf. Op rechtspraak.nl en in de *Nederlandse Jurisprudentie* wordt de term soms in de korte omschrijving van het arrest gebruikt. In de *tweede* plaats is de term 'overzichtsarrest' niet de enige term die wordt gehanteerd. Er wordt ook gesproken van 'een vooropgezet arrest', 'een didactisch arrest' en 'een leerstellig arrest'.¹⁴ De termen onthullen iets over de mogelijke functie(s) van een dergelijk arrest, al wijzen de gebruikte begrippen erop dat daarover wisselend kan worden gedacht. In de *derde* plaats is in het academisch onderwijs de term 'standaardarrest' bekend. Deze categorie wordt onder andere door Rozemond expliciet uitgelicht om uitspraken aan te duiden waarin de Hoge Raad voor het eerst een bepaald criterium formuleert en waarmee nieuwe casussen kunnen worden vergeleken.¹⁵ Standaardarresten zijn in het academisch onderwijs van belang voor de uitleg van een bepaald thema. Omdat het in een standaardarrest geformuleerde criterium in elke zaak waar het criterium van toepassing is, (zou) moet(en) worden toegepast, zijn zij ook voor de rechtspraak van belang. Overzichtsarresten kenmerken zich niet per se – zoals bij standaardarresten het geval is – door het gegeven dat daarin een nieuwe rechtsregel wordt geformuleerd. In overzichtsarresten kan ook worden herhaald wat reeds bekend is.¹⁶ Alles overziend levert het voorafgaande een diffuus beeld op.¹⁷

Soms worden overzichtsarresten gewezen met het oog op het realiseren van helderheid over een bepaald strafrechtelijk of strafvorderlijk onderwerp. De Hoge Raad neemt in een zaak de gelegenheid te baat om het geldend recht op een zo inzichtelijke, overzichtelijke en begrijpelijke wijze te presenteren of samen te vatten. Voorbeelden zijn de overzichtsarresten over overschrijding van de redelijke termijn, medeplegen, noodweer(exces), feitelijk leidinggeven, oplichting en beroep op mensenrechtenschendingen in uitleveringszaken.¹⁸ In an-

12 Zie ook Röttgering, *a.w.*, par. 3.2.7.

13 Over de geschiedenis, de context, de interpretatie, de functie en de veranderingen daarin is zowel vanuit het civiele rechts als vanuit het strafrecht zeer veel geschreven. Hoewel een selectie van titels tekortdoet aan vele anderen, geven we hier toch enkele ingangen voor het strafrechtelijk domein. Zie Melai, *a.w.*; W.A.M. van Schendel, 'Cassatie in strafzaken', in: *Preadviezen voor de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland*, Den Haag: Boom Juridische uitgeverij 2007, p. 111-141; Röttgering, *a.w.*

14 P.H.P.H.M.C. van Kempen, 'Didactische arresten door de strafrechter in hoger beroep. Over motivering, rechtseenheid, rechtsontwikkeling en rechtsvorming door "voorafgaande beschouwingen" in strafuitspraken van de gerechtshoven', *Strafblad* 2011, p. 34-41; T.M. Schalken onder HR 22 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO2629, NJ 2011/341.

15 K. Rozemond, *De methode van het materiële strafrecht*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2011, p. 17.

16 Y. Buruma, 'Strafrechtelijke rechtsvorming', *Strafblad* 2013, p. 9.

17 Zie voor een onderscheid tussen overzichtsarresten K. Rozemond, 'Voorafgaande beschouwingen in de strafrechtspraak van de Hoge Raad', *NJB* 2000, p. 706-712.

18 Resp. HR 17 juni 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2578, NJ 2008/358, m.nt. Mevis; HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, NJ 2015/390, m.nt.

dere overzichtsarresten formuleert de Hoge Raad een nieuw criterium op basis waarvan rechtsvragen voortaan moeten worden beantwoord, of verfijnt of wijzigt hij een in een ander (overzichts)arrest geformuleerd criterium. Soms volgt de noodzaak om een nieuw criterium te formuleren rechtstreeks uit de bij de Hoge Raad voorliggende zaak. Dit doet zich bijvoorbeeld voor bij overzichtsarresten die het resultaat zijn van rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, zoals het meest recente overzichtsarrest over het motiveren van verzoeken tot het oproepen en horen van getuigen (het ondervragingsrecht).¹⁹ Andere voorbeelden zijn het overzichtsarrest over de vervolgbaarheid van publiekrechtelijke rechtspersonen, het instellen van hoger beroep door middel van een schriftelijke bijzondere volmacht aan een griffiemedewerker, hetzelfde feit, eendaadse samenloop en voortgezette handeling, de toepassing van de sanctie bewijsuitsluiting in het kader van artikel 359a Sv.²⁰ In het overzichtsarrest over ouderschap van rechtspersonen bracht de Hoge Raad eerdere gezichtspunten samen onder een nieuw criterium.²¹ Dit arrest maakt duidelijk dat onderscheidingen tussen overzichtsarresten niet heel hard zijn.

3.2 Herkenning van overzichtsarresten: de vormgeving

In deze bijdrage onderscheiden we drie verschijningsvormen van overzichtsarresten (zie het kader aan het einde van deze bijdrage). De *eerste* en meest voorkomende vorm waarin de Hoge Raad een overzichtsarrest giet, is door een ‘aan de beoordeling van het middel voorafgaande beschouwing’ te geven, al dan niet gespecificeerd naar onderwerp.²²

Mevis; HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, *NJ* 2016/316, m.nt. Rozemond; HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJ* 2016/375, m.nt. Wolswijk; HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, *NJ* 2017/157, m.nt. Keijzer; HR 21 maart 2017, ECLI:NL:HR:2017:463, *NJ* 2017/276, m.nt. Rozemond.

19 HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015.

20 Resp. HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, *NJ* 1998/367, m.nt. De Hullu; HR 22 december 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ7810, *NJ* 2010/102, m.nt. Borgers; HR 1 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM9102, *NJ* 2011/394, m.nt. Buruma; HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, *NJ* 2013/308, m.nt. Keulen; HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111.

21 HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, *NJ* 2006/328, m.nt. Mevis.

22 Zie Rozemond, *a.w.* (2000). Een selectie: HR 20 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AB1240, *NJ* 2001/265, m.nt. Mevis; HR 23 april 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD8860, *NJ* 2002/338, m.nt. Schalken; HR 24 juni 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7985, *NJ* 2004/165, m.nt. Reijntjes; HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, *NJ* 2006/393, m.nt. Buruma; HR 16 januari 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ3286, *NJ* 2007/246, m.nt. Mevis; HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC5977, *NJ* 2008/313, m.nt. Mevis; HR 28 september 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL2823, *NJ* 2010/654, m.nt. Mevis; HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM6159, *NJ* 2011/356, m.nt. Reijntjes; HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, *NJ* 2015/390, m.nt. Mevis; HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, *NJ* 2016/316, m.nt. Rozemond; HR 11 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:652, *NJ* 2017/278, m.nt.

In plaats van ‘beschouwing’ wordt ook gesproken van ‘opmerking(en)’, terwijl naast ‘voorafgaande’ ook ‘inleidende’ of ‘nadere’ wordt gebruikt.²³ In de opmaak van een arrest staan dergelijke beschouwingen of opmerkingen telkens onder een aparte kop, vóór de bespreking van het middel.²⁴

In arresten waarin de Hoge Raad een voorafgaande beschouwing geeft, lijkt aldus voor een – vermoedelijk bewust – format te zijn gekozen, waarbij wordt aangevangen met een op de inhoud van het onderwerp van het cassatiemiddel toegespitste inleiding. Die inleiding maakt de reden voor het wijzen van het overzichtsarrest duidelijk. Naast een inleiding vinden we in overzichtsarresten soms ook een uitleiding. Dat geldt in het bijzonder voor arresten op het terrein van het materiële recht. In deze arresten lezen we dan dat de Hoge Raad het lastig vindt om algemene regels te geven en het uiteindelijk bij de beantwoording van een (rechts)vraag aankomt op de bijzondere omstandigheden van het geval.²⁵ De laatste jaren zien we dat de Hoge Raad ervoor kiest om in voetnoten te verwijzen naar eerder door hem gewezen arresten.²⁶ Tegenwoordig wordt in voetnoten ook verwezen naar parlementaire stukken en rechtspraak van andere gerechten.²⁷

In de *tweede* vorm staat het overzicht onder de kop van de bespreking van het middel en gaat het aan de inhoudelijke bespreking van het middel vooraf. Het overzichtsgedeelte van de bespreking van het middel wordt in deze arresten meestal ingeleid met zinsneden als ‘bij de beoordeling van het middel moet het volgende worden vooropgesteld’, ‘opmerking verdient dat’ of de ‘Hoge Raad vindt hierin aanleiding zijn jurisprudentie met betrekking tot (...) op hoofdlijnen samen te vatten’.²⁸

Kooijmans.

23 HR 21 juni 1994, ECLI:NL:HR:1994:AD2122, *NJ* 1994/656, m.nt. Schalken; HR 6 juni 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK6346, *NJ* 2010/583, m.nt. Buruma; HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, *NJ* 2016/52, m.nt. Klip; HR 13 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2842, *NJ* 2017/218, m.nt. Mevis.

24 We merken hier op dat niet elk gebruik van ‘voorafgaande beschouwingen’ in een arrest duidt op een overzichtsarrest. Zie HR 23 januari 2001, ECLI:NL:HR:2001:AA9606 en HR 8 juli 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF5454.

25 HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, *NJ* 2006/328, m.nt. Mevis; HR 1 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM9102, *NJ* 2011/394, m.nt. Buruma; HR 7 juni 2016, ECLI:NL:HR:2016:1005, *NJ* 2016/430, m.nt. Van Kempen; HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1316, *NJ* 2016/411, m.nt. Rozemond.

26 HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, *NJ* 2016/316, m.nt. Rozemond; HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, *NJ* 2017/157, m.nt. Keijzer (die over deze vorm van verwijzen tamelijk kritisch is); HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, *NJ* 2017/440, m.nt. Kooijmans.

27 Bijv. HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111.

28 Resp. HR 30 november 2004, ECLI:NL:HR:2004:AR2067, *NJ* 2005/94, m.nt. Mevis; HR 23 oktober 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA5858, *NJ* 2008/70, m.nt. Borgers; HR 12 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9338, *NJ*

In de *derde* vorm vinden we een beschouwing na de beoordeling van het middel. Deze beschouwing wordt ingeleid met bewoordingen als ‘opmerking verdient nog het volgende’.²⁹

Al met al blijkt er geen sprake te zijn van een uniform format voor het wijzen van een overzichtsarrest. Hoewel de Hoge Raad de eerste vorm verreweg het meest gebruikt,³⁰ kunnen we de andere vormen – hoewel getalsmatig minder groot in aantal – niet buiten beschouwing laten. Ondanks de gesignaleerde verschillen nemen we daarom in deze bijdrage alle drie genoemde vormen als overzichtsarresten mee.³¹

3.3 De vormgeving in relatie tot de inhoud

Het lijkt erop dat de Hoge Raad overzichtsarresten steeds nadrukkelijk(er) wil onderscheiden van andere arresten, door het overzicht te beginnen met een inleiding die de reden voor het wijzen van het overzichtsarrest bevat. Vervolgens biedt de Hoge Raad uitleg, waarbij steeds vaker wordt verwezen naar eerdere rechtspraak (van de Hoge Raad zelf of van andere gerechtshoven) en parlementaire stukken. De selectie van rechtspraak waarnaar de Hoge Raad daarbij verwijst, duidt erop dat zijn intentie is beperkt tot het geven van een beschrijving van hoofdlijnen van een thema of een ‘algemene samenvatting’.

De manier van presenteren is niet uniform. We treffen overzichtsarresten aan met een dogmatisch/leerstellig karakter, maar ook met een didactisch karakter of een combinatie van beide.³² Overzichtsarresten met een leerstellig karakter zijn goed herkenbaar in vormgeving en presentatie. Het didactisch karakter zien we bijvoorbeeld in de vorm van een stappenplan dat de feitenrechter ondersteunt en dient te gebruiken bij de toepassing van een bepaald leerstuk.

Doordat de Hoge Raad regelmatig verwijst naar zijn eigen overzichtsarresten, wordt het belang van overzichtsarresten benadrukt en daarmee het didactisch karakter versterkt. Dat de Hoge Raad in overzichtsarresten naar eerdere (overzichts) arresten over hetzelfde thema verwijst en soms de boodschap

louter herhaalt, versterkt eveneens het didactisch karakter, maar het doet meer. In wisselwerking kunnen vormgeving en presentatie leiden tot leerstelling.

Alles overziend differentieert de aanduiding overzichtsarresten onvoldoende tussen ‘leerstellige’ en ‘didactische’ arresten. Maar die aanduiding is wel te prefereren vanuit het in beide presentaties voorkomende overzicht en vanwege de (potentieel) aanwezige wisselwerking.

Uit de geïnventariseerde overzichtsarresten lijkt te kunnen worden afgeleid dat de feiten, noch de ernst of de complexiteit van het geval een (belangrijke) rol spelen voor het al of niet wijzen van overzichtsarresten.

3.4 Aanleidingen voor overzichtsarresten

Diverse recente overzichtsarresten bevatten als gezegd een inleiding waarin de aanleiding voor het arrest wordt gegeven. De Hoge Raad wijst onder andere op onzekerheid of onduidelijkheid in de rechtspraak met betrekking tot een bepaald leerstuk, een wetsartikel of een nieuwe wettelijke regeling. Met betrekking tot dat laatste geeft ook onduidelijkheid in de parlementaire geschiedenis over een bepaalde nieuwe wettelijke regeling de Hoge Raad aanleiding een overzichtsarrest te wijzen. Zo wees de Hoge Raad overzichtsarresten over de motiveringsverplichting ex artikel 359, tweede lid, tweede volzin, Sv, vanwege het beperkt aanwezig zijn van wethistorische bronnen, mede in relatie tot reeds bestaande door de Hoge Raad ontwikkelde motiveringsverplichtingen.³³ Röttgering vermeldt over deze arresten:³⁴

‘De zojuist genoemde standaardarresten vormen overigens ook mooie voorbeelden van het gebruik van de motiveringsverplichting als instrument voor zowel het bevorderen van de rechtseenheid als van deugdelijke rechtspraak. De Hoge Raad bood met deze arresten al zeer korte tijd na de invoering van de nieuwe wetgeving de gewenste duidelijkheid over zijn interpretatie daarvan.’

2013/413, m.nt. Borgers; HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, NJ 2013/308, m.nt. Keulen.

29 HR 20 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BS1739, NJ 2012/147, m.nt. Reijntjes; HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:960, NJ 2014/25, m.nt. Keijzer.

30 Vgl. Rozemond, *a.w.* (2000); Van Kempen, *a.w.*

31 Voor een op basis van deze drie vormen samengesteld overzicht, zie het kader bij dit artikel.

32 Dit wordt ook in de literatuur opgemerkt. Zie Van Kempen, *a.w.*; R. ter Haar en G.H. Meijer in *TPWS* 2016/49 over HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, NJ 2012/518; R. Zilver en J.J. Bussink over HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3704, *Nieuwsbrief Strafrecht* 2016/33.

33 HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, NJ 2006/393, m.nt. Buruma; HR 16 januari 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ3286, NJ 2007/246, m.nt. Mevis.

34 Röttgering, *a.w.*, p. 112.

Nieuwe wetgeving gaf de Hoge Raad ook aanleiding de consequenties daarvan voor de rechtspraak uiteen te zetten, zoals in het overzichtsarrest naar aanleiding van de invoering van de strafbaarstelling van eenvoudig witwassen.³⁵ Ook rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens leidde tot het wijzen van enkele overzichtsarresten.³⁶

3.5 Kenbare redenen voor het wijzen van overzichtsarresten

De kenbare redenen voor het wijzen van overzichtsarresten lopen uiteen. Desondanks valt er een gemene deler aan te wijzen. De Hoge Raad signaleert in het geldend recht, of in de toepassing daarvan, onduidelijkheden en probeert die met behulp van een overzichtsarrest weg te nemen. Uit jaarverslagen van de Hoge Raad blijkt dat hij veel waarde hecht aan richtinggevende arresten met het oog op de behandeling van zaken die in het bijzonder de rechtsvorming en rechtsbescherming betreffen en waaraan de rechtspraak behoefte heeft.³⁷ In zijn jaarverslag uit 2014 verwijst de Hoge Raad naar 'richtinggevende arresten' waaronder hij ook overzichtsarresten begrijpt. In het jaarverslag wordt de rechtseenheid als functie van richtinggevende arresten c.q. overzichtsarresten niet vermeld. Desondanks kan uit diverse overzichtsarresten zonder meer worden afgeleid dat rechtseenheid wel wordt beoogd.³⁸ Met verwijzing naar eerdere eigen rechtspraak lijkt de Hoge Raad de voor de 'buitenwacht' niet onmiddellijk kenbare eenheid in zijn rechtspraak immers uit te lichten en te verduidelijken, zonder afbreuk te doen aan de zaakspecifieke aspecten die aan elk arrest kleven. Verwijzing naar zijn eerdere rechtspraak bewerkstelligt, hoewel niet geadstrueerd met een methodologische of inhoudelijke onderbouwing, daarnaast het verkrijgen van inzicht in de koers die de Hoge Raad met zijn rechtspraak over een bepaald thema wil varen. Tegelijkertijd komt het in het jaarverslag genoemde belang van rechtsbescherming in overzichtsarresten niet pregnant naar voren.³⁹

Uit de geïnventariseerde overzichtsarresten lijkt te kunnen worden afgeleid dat de feiten, noch de ernst of de complexiteit van het geval een (belangrijke) rol spelen voor het al of niet wijzen van overzichtsarresten. Het Jaarverslag 2016 van de Hoge Raad vermeldt zelf bij de bespreking van een overzichtsarrest dat de aanleiding voor het wijzen van het arrest niet hoeft te zijn gelegen in de complexiteit van het geval.⁴⁰ Dat blijkt ook uit andere overzichtsarresten.⁴¹

4. Analyse van overzichtsarresten in perspectief

De zes perspectieven die in paragraaf 2 in beeld kwamen omdat zij elk voor zich een rol spelen bij functies, doelen, beperkingen en randvoorwaarden van zowel het instituut cassatie als de cassatierechtspraak worden in het navolgende benut om inzicht te krijgen in de achtergronden en de betekenis van het 'inzetten' van overzichtsarresten.

4.1 De doelen van cassatie, uniforme rechtstoepassing (rechtseenheid), rechtsvorming en rechtsbescherming (didactisch kader)

Overzichtsarresten bieden zonder meer een stevige basis voor uniforme rechtstoepassing, hetgeen ook de doelstelling van de Hoge Raad lijkt te zijn. Met name de didactisch georiënteerde overzichtsarresten dragen bij aan uniforme rechtstoepassing.⁴² Didactische overzichtsarresten vinden we in verschillende soorten en maten. Soms presenteert de Hoge Raad een stappenplan of maakt de Hoge Raad een duidelijk onderscheid tussen verschillende onderdelen van een regeling.⁴³ Een enkele keer bieden overzichtsarresten een uitgebreide toelichting op de wettelijke regeling, bijvoorbeeld met betrekking tot beklag tegen in beslag genomen voorwerpen (art. 552a Sv), incassokosten (art. 575 Sv) en betekening (art.

35 HR 13 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2842, NJ 2017/218, m.nt. Mevis. In dit arrest vat de Hoge Raad ook zijn rechtspraak over het voorhanden hebben van uit eigen misdrijf afkomstige voorwerpen samen.

36 Zie bijv. HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, NJ 2017/440, m.nt. Kooijmans.

37 Jaarverslag 2014, Den Haag: Hoge Raad der Nederlanden, p. 24.

38 Hoewel door de Hoge Raad als zodanig nooit expliciet aangegeven als reden voor het wijzen van een overzichtsarrest, kan het doel van het bereiken van rechtseenheid bijv. worden gelezen in HR 6 september 2016, ECLI:NL:HR:2016:2026, NJ 2017/128, m.nt. Mevis.

39 Vgl. Machielse, die opmerkt dat qua rechtsbescherming de Hoge Raad een 'restfunctie' vervult: A.J. Machielse, 'Selecteren in strafzaken', in: A.M. Hol, I. Giesen & F.G.H. Kristen (red.), *De Hoge Raad in 2025. Contouren van de toekomstige cassatierechtspraak*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2011, p. 110.

40 Jaarverslag 2016, Den Haag: Hoge Raad der Nederlanden, p. 29.

41 Soms zag de Hoge Raad, ondanks het geboden overzicht, namelijk geen reden tot inhoudelijke beoordeling van het middel en werd de zaak inhoudelijk met een op art. 81 (of 101a (oud)) Wet RO gebaseerde overweging afgedaan. Zie HR 3 oktober 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA7309, NJ 2000/721, m.nt. De Hullu; HR 24 december 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE8772, NJ 2003/167, m.nt. Schalken; HR 8 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2468, NJ 2015/417, m.nt. Schalken. Zie ook HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH3079, NJ 2009/349, m.nt. Schalken, waar het middel werd afgedaan onder verwijzing naar art. 78 lid 1 RO. In de recente overzichtsarresten over eendaadse samenloop en voortgezette handeling oordeelde de Hoge Raad in enkele gevallen dat de verdachte geen belang had bij cassatie (HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111).

42 Bijv. de arresten over art. 80a RO: HR 11 september 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX0146, NJ 2013/241, m.nt. Bleichrodt; HR 3 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:96, NJ 2015/140, m.nt. Van Kempen.

43 HR 30 maart 2004, ECLI:NL:HR:2004:AM2533, NJ 2004/376, m.nt. Buruma; HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, NJ 2017/440, m.nt. Kooijmans.

588 Sv),⁴⁴ de redelijke termijn⁴⁵ en noodweer(exces).⁴⁶ Soms vat de Hoge Raad de recente ontwikkeling van een thema samen.⁴⁷ In andere gevallen geeft de Hoge Raad handreikingen voor een deugdelijke motivering, zoals in het overzichtsarrest over medeplegen.⁴⁸

Ook al lijkt de Hoge Raad een bepaalde stand van zaken te willen verhelderen of vastleggen,⁴⁹ overzichtsarresten leveren – onvermijdelijk – zelf op hun beurt ook weer interpretatieproblemen en vragen op. De Hoge Raad reageert daar in sommige gevallen op met een aanvulling of aanpassing van het daaraan voorafgaande overzichtsarrest. Deze aanvullende overzichtsarresten vinden we zowel ten aanzien van strafvorderlijke als strafrechtelijke onderwerpen.⁵⁰

De betekenis van overzichtsarresten voor rechtsvorming blijkt uit de bundeling van deze arresten in *Arresten strafrecht/ strafprocesrecht*,⁵¹ alsmede uit de vele verwijzingen naar juist deze arresten in de literatuur voor het academisch onderwijs en onderzoek. Het belang van die arresten komt tevens tot uitdrukking in die gevallen waarin de Hoge Raad zelf verwijst naar overzichtsarresten. Tot 14 januari 2018 werd bijvoorbeeld maar liefst 52 keer verwezen naar het op 2 december 2014 gewezen overzichtsarrest over medeplegen.

4.2 Rechtsvinding, rechtsvorming en rechtsbescherming (als dogmatisch/leerstellig kader)

Overzien we de geïnventariseerde overzichtsarresten, dan is verdedigbaar dat de Hoge Raad met de figuur van de overzichtsarresten kaders biedt voor de feitenrechter. Deze kaders binden de feitenrechter bij zijn interpretatie van de wet, de verdragen en fundamentele rechtsbeginselen, zijn argumentatie en de motivering van zijn uitspraak. Het gaat daarbij zowel om rechtsvinding als rechtsvorming. Het dogmatisch/leerstellig karakter van diverse overzichtsarresten en de soms daarin opgenomen aanwijzingen voor de in de argumentatie

en motivering te maken stappen versterken deze veronderstelling. Overzichtsarresten gaven uitleg aan artikel 359, tweede lid, tweede volzin, Sv (motivering van verwerping van uitdrukkelijk onderbouwde standpunten), artikel 359a Sv (sanctionering van vormverzuimen in het voorbereidend onderzoek), artikel 55 en 56 Sr (eendaadse samenloop en voortgezette handeling), de plaats van artistieke expressie in artikel 137c, 266 en 267 Sr⁵² en artikel 326 Sr (oplichting).⁵³ Overzichtsarresten over algemene leerstukken van materieel strafrecht die in het Wetboek van Strafrecht niet nader worden uitgewerkt, werden gewezen over daderschap van rechtspersonen, feitelijk leidinggeven en medeplegen.⁵⁴ In deze categorie vallen ook overzichtsarresten met betrekking tot onderdelen van algemene leerstukken, zoals hetzelfde feit in artikel 68 Sr en opzet bij medeplechtigheid (art. 48 en 49 Sr).⁵⁵ Bijstelling of zelfs omgaan ten opzichte van eerdere (overzichts)arresten troffen we aan in het overzichtsarrest over vervolgbaarheid van publiekrechtelijke rechtspersonen, de toegang van een raadsman tot het politieverhoor, het ondervragingsrecht en het instellen van rechtsmiddelen.⁵⁶

Processuele rechtsbescherming lijkt als dogmatisch/leerstellig kader niet sterk te worden aangezet in overzichtsarresten. Het rechtsbeschermend karakter van de overzichtsarresten overstijgt veelal niet de rechtsbescherming die rechtstreeks voortvloeit uit de EHRM-rechtspraak. De individuele procesrechtelijke rechtsbeschermende mogelijkheden van cassatierechtspraak komen in overzichtsarresten niet of nauwelijks uit de verf, zoals ook de arresten over artikel 359a

44 HR 20 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AB1240, NJ 2001/265, m.nt. Mevis; HR 12 maart 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD5163, NJ 2002/317, m.nt. Schalken; HR 28 september 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL2823, NJ 2010/654, m.nt. Mevis.

45 HR 27 juni 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2578, NJ 2008/358, m.nt. Mevis.

46 HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, NJ 2016/316, m.nt. Rozemond.

47 HR 21 juni 1994, ECLI:NL:HR:1994:AD2122, NJ 1994/656, m.nt. Schalken.

48 HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, NJ 2015/390, m.nt. Mevis.

49 Zie ook HR 23 oktober 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA5858, NJ 2008/70, m.nt. Borgers.

50 HR 5 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1316, NJ 2016/411, m.nt. Rozemond (medeplegen); HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, NJ 2013/308, m.nt. Keulen (toepassing van bewijsuitsluiting bij toepassing van art. 359a Sv).

51 K. Vriend, *Arresten strafrecht/strafprocesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

52 HR 9 oktober 2001, ECLI:NL:HR:2001:ZD2776, NJ 2002/76, m.nt. De Hullu.

53 Resp. HR 30 maart 2004, ECLI:NL:HR:2004:AM2533, NJ 2004/376, m.nt. Buruma; HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, NJ 2006/393, m.nt. Buruma; HR 23 oktober 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA5858, NJ 2008/70, m.nt. Borgers; HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, NJ 2013/308, m.nt. Keulen; HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, NJ 2017/157, m.nt. Keijzer; HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111. Zie ook HR 12 december 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE6863 over het gebruik van resultaten van DNA-onderzoek voor het bewijs en HR 6 september 2016, ECLI:NL:HR:2016:2026, NJ 2017/128, m.nt. Mevis over motiveringsverplichtingen van beslissingen van een hof ex art. 440 Sv.

54 Resp. HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, NJ 2006/328, m.nt. Mevis; HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, NJ 2015/390, m.nt. Mevis; HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, NJ 2016/375, m.nt. Wolswijk.

55 Resp. HR 1 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM9102, NJ 2011/394, m.nt. Buruma; HR 22 april 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO2629, NJ 2011/341, m.nt. Schalken.

56 HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, NJ 1998/367, m.nt. De Hullu; HR 22 december 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ7810, NJ 2010/102, m.nt. Borgers; HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, NJ 2016/52, m.nt. Klip; HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, NJ 2017/440, m.nt. Kooijmans.

Sv illustreren. Dat betekent overigens niet dat overzichtsarresten geen bijdrage (kunnen) leveren aan rechtsbescherming op zaaksniveau. Zo wijst de rechtspraak over het ondervragingsrecht op een – onder druk van Straatsburgse rechtspraak gerealiseerde – verruiming van processuele rechtsbescherming.⁵⁷ Een soortgelijke vorm van rechtsbescherming zien we op het niveau van de interpretatie van het materiële recht in overzichtsarresten die de rechtsbescherming van de burger op het niveau van de feitenrechtspraak in individuele zaken kan waarborgen en voor daaropvolgende strafzaken vergroten. De strafrechtelijke aansprakelijkheid werd bijvoorbeeld begrensd in overzichtsarresten over medeplegen en noodweer(exces).⁵⁸

Meestal echter overstijgt het door de Hoge Raad geboden overzicht uitdrukkelijk het zaaksniveau. Dat wijst erop dat het overzicht in het bijzonder moet worden beschouwd als zaaksoverstijgend en dus meer is gericht op het publieke belang dan op het private belang van de klager in cassatie. Uit de geïnventariseerde overzichtsarresten blijkt zelfs dat het cassatiemiddel niet altijd van invloed is op of is gerelateerd aan de inhoud van het door de Hoge Raad gegeven overzicht. Rechtsbescherming op zaaksniveau is aldus niet pregnat aanwezig.

4.3 Feitelijke oordelen en rechtsoordelen

In de cassatieprocedure worden de feiten in de regel niet in volle omvang onderzocht. De Hoge Raad beoordeelt of het materiële en formele recht juist is toegepast. Deze positie wordt veelal ontleend aan de twee in artikel 79 RO genoemde gronden voor cassatie: schending van recht en verzuim van vormen. Het onderscheid tussen feiten en recht is in cassatie niet altijd eenvoudig te maken, omdat de feitenrechter zowel feitelijke oordelen, rechtsoordelen als gemengde oordelen geeft waartegen het cassatieberoep zich (kan) richt(en).⁵⁹ Overzichtsarresten beperken zich tot die aspecten van uitspraken van de feitenrechter die als rechtsoordeel kunnen worden aangeduid.

4.4 Schending van recht en verzuim van vormen

In overzichtsarresten worden de beide cassatiegronden, schending van recht en verzuim van vormen, benut.⁶⁰ De Hoge Raad blijkt de inleiding of de beschouwing immers zowel voor beschouwingen over het materiële recht als over

het formele strafrecht te gebruiken.⁶¹ Hoewel overzichtsarresten onvermijdelijk altijd een beslissing over het middel omvatten, worden zij niet benut om een oordeel over de cassatiemiddelen te onderbouwen, maar juist om boven de casus uit te stijgen. In gevallen waarin het overzichtsarrest betrekking heeft op het recht, leidt dat soms tot een beoordeling over schending van het recht,⁶² of dat het oordeel van het hof niet onbegrijpelijk is. De beoordeling van het middel wordt evenwel veelvuldig over de band van de motivering en dus via verzuim van vormen afgedaan.⁶³

4.5 Hiërarchisch hogere rechter/lagere rechter

De lagere rechter lijkt er niet aan te kunnen ontkomen om de overzichtsarresten te volgen. De functie van de overwegingen of inleidende beschouwingen is/zijn er immers op gericht om duidelijkheid te scheppen in kwesties waar onzekerheden bestaan. De presentatie van de arresten is zoals we zagen bovendien vaak zeer didactisch, soms ook leerstellig, of beide. Met deze wijze van presenteren bevestigt de Hoge Raad zijn hiërarchische positie ten opzichte van de lagere rechter niet alleen, maar beklemtoont die en prent die in. Enkele voorbeelden waarin de Hoge Raad zijn positie onderstreept, zijn de overzichtsarresten over medeplegen, noodweer(exces) en oplichting waarin hij de in de loop der jaren gevolgde koers samenbrengt en als ‘hulpmiddel’ voorschrijft voor de toekomst.⁶⁴

4.6 Verhouding tussen de staatsmachten: cassatierechter–wetgever en cassatierechter–uitvoerende macht

In diverse overzichtsarresten vult de Hoge Raad door middel van interpretatie van de wettelijke strafbepalingen of bestand-

57 Resp. HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, *NJ* 2016/52, m.nt. Klip; HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, *NJ* 2017/440, m.nt. Kooijmans.

58 Zie voor diverse voorbeelden Röttgering, *a.w.*, Deel III, hfd. 8 en B. de Wilde, *Stille getuigen. Het recht om belastende getuigen in strafzaken te ondervragen* (diss. VU Amsterdam), Deventer: Wolters Kluwer 2015, i.h.b. par. 8.3.3.1.

59 Zie A.J.A. van Dorst, *Cassatie in strafzaken*, Deventer: Wolters Kluwer 2015, par. 5.2-5.3.

60 Zie voor het onderscheid Van Dorst, *a.w.*, par. 5.1.

61 Zie de lijst met geïnventariseerde arresten.

62 HR 6 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9266, *NJ* 2013/331, m.nt. Borgers; HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, *NJ* 2016/316, m.nt. Rozemond; HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJ* 2016/375, m.nt. Wolswijk; HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, *NJ* 2017/157, m.nt. Keijzer; HR 11 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:652, *NJ* 2017/278, m.nt. Kooijmans.

63 HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, *NJ* 2006/328, m.nt. Mevis; HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, *NJ* 2006/393, m.nt. Buruma; HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC5977, *NJ* 2008/313, m.nt. Mevis; HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342; HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, *NJ* 2013/308, m.nt. Keulen; HR 15 oktober 2013, ECLI:NL:HR:2013:960, *NJ* 2014/25, m.nt. Keijzer; HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, *NJ* 2015/390, m.nt. Mevis.

64 Dit zien we in het bijzonder ingeval de Hoge Raad vrij consistent onder verwijzing naar zijn overzichtsarrest casseert, zoals bij medeplegen; HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, *NJ* 2015/390, m.nt. Mevis. Zie voor de andere thema's HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJ* 2016/375, m.nt. Wolswijk; HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, *NJ* 2017/157, m.nt. Keijzer. Op het terrein van overzichtsarresten voldoet de Hoge Raad aan de wens die Röttgering in haar eindconclusies formuleert voor de Hoge Raad in rechtsvormende uitspraken in zijn positie als hoogste rechter (Röttgering, *a.w.*, par. 12.3.3).

delen daarvan de ruimte die de wetgever – bewust dan wel onbewust – aan de rechtspraak heeft gelaten nader in. Maar er zijn ook voorbeelden waarin de Hoge Raad op de stoel van de wetgever lijkt te gaan zitten. Dat kan worden verdedigd met betrekking tot het meest recente arrest over het onder-vragingsrecht.⁶⁵ De Hoge Raad daagt daarmee tot op zekere hoogte de wetgever uit. We zagen dat ook in het Salduz-arrest uit 2015 waarin de Hoge Raad de wetgever meegaf dat zonder wettelijke regeling de Hoge Raad zelf met maatstaven zou komen.⁶⁶ We kunnen ook wijzen op de rechtspraak over witwassen van uit eigen misdrijf afkomstige voorwerpen die de verdachte enkel voorhanden heeft. Deze rechtspraak lokte de wetgever uit tot strafbaarstelling van eenvoudig witwassen (art. 420bis Sr), hetgeen weer tot een overzichtsarrest van de Hoge Raad leidde nog vóór de inwerkingtreding van de betreffende wet.⁶⁷

Een enkele keer lijkt de Hoge Raad het middel van een overzichtsarrest te gebruiken ingeval de zittende magistratuur (te) weinig mogelijkheden krijgt om zich over de reikwijdte of de strekking van een bepaalde delictomschrijving in concreto uit te laten. Een dergelijke situatie lijkt zich ook voor te doen ingeval het Openbaar Ministerie om hem moverende redenen overtreding van een bepaald delict zelden of nooit aan de rechter voorlegt. Dit speelt onder meer bij verdenking van feitelijk leidinggeven aan een strafbaar feit (art. 51 lid 2 Sr), waarvoor regelmatig gebruik wordt gemaakt van schikkingen.⁶⁸ Ook zien we dat de Hoge Raad aanwijzingen geeft voor de wijze van ten laste leggen en zich dus expliciet richt tot het Openbaar Ministerie.⁶⁹

5. Waardering van overzichtsarresten

In het voorafgaande zijn de vormgeving van overzichtsarresten en de aanleidingen en kenbare redenen voor het wijzen daarvan besproken. De analyse van de overzichtsarresten met behulp van de perspectieven die een rol spelen bij functies, doelen, beperkingen en randvoorwaarden van het instituut cassatie en de cassatierechtspraak maakt zichtbaar aan welke aspecten van het instituut cassatie en de cassatierechtspraak overzichtsarresten raken en op welke wijze en in welke omvang. Daarmee is een beeld ontstaan van de (potentiële)

functies van overzichtsarresten, mede in het licht van die functies in de geschiedenis van de cassatie in strafzaken.

In deze paragraaf doen we een voorzichtige poging om het fenomeen overzichtsarresten te waarderen, mede met het oog op mogelijke consequenties voor de toekomst. We doen dit allereerst door op basis van de gegeven analyse te bezien wat met overzichtsarresten wordt of kan worden bewerkstelligd. Daarmee wordt ook zichtbaar welke functie de Hoge Raad zichzelf lijkt toe te dichten ten opzichte van andere organen binnen de strafrechtspleging. Daarna worden mogelijke bezwaren voor het voetlicht gebracht.

5.1 Wat wordt met overzichtsarresten bereikt?

De analyse van de rechtspraak maakt zichtbaar dat de Hoge Raad met overzichtsarresten sterk inzet op het bewaken van rechtseenheid, het doel dat blijktens de ontwikkelingsgeschiedenis van de cassatie steeds voorop heeft gestaan. Zowel didactische als dogmatisch/leerstellige arresten dragen bij aan deze doelstelling.

Ook rechtsvorming, een functie van cassatie die in de ontwikkeling van de strafrechtelijke cassatie steeds prominenter is geworden, is goed zichtbaar in overzichtsarresten. Overzichtsarresten bieden de feitenrechter namelijk een uitstekend hulpmiddel – goed gereedschap – bij de interpretatie van wetgeving, verdragsrecht en rechtspraak. Rechtsvormende uitspraken van de Hoge Raad komen langs deze weg snel en toegankelijk terecht bij de feitenrechter. Daarmee worden prangende vragen met betrekking tot het aan de orde zijnde thema veelal op inzichtelijke wijze beantwoord. Dankzij de didactische vormgeving kan de koers die de Hoge Raad uitzet gemakkelijk worden geïmplementeerd in de dagelijkse rechtspraktijk, hetgeen weer bijdraagt aan rechtseenheid.

Opvallender is wellicht dat de Hoge Raad met overzichtsarresten ook indirect bijdraagt aan rechtsvorming, namelijk door het uitdagen van andere spelers in de strafrechtspleging. De analyse van overzichtsarresten maakt namelijk zichtbaar dat de Hoge Raad zo'n bijdrage aan rechtsvorming niet schuwt. Integendeel. De in paragraaf 4.6 aangeduide arresten over de raadsman bij het politieverhoor en witwassen illustreren dat de Hoge Raad de wetgever tot op zekere hoogte uitdaagt. Dergelijke overzichtsarresten kunnen, zo blijkt uit het vervolg op die arresten, de wetgever stimuleren of forceren om (opnieuw) positie te kiezen ten aanzien van de strekking van een leemte in de wet, een wettelijke bepaling of de gewenste interpretatie van bestanddelen, dan wel om maatsta-

65 HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, NJ 2017/440, m.nt. Kooijmans.

66 HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, NJ 2016/52, m.nt. Klip.

67 HR 13 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2842, NJ 2017/218, m.nt. Mevis. Zie annotatie J.M. ten Voorde, *SR-Updates* 2016-0434.

68 HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, NJ 2016/375, m.nt. Wolswijk.

69 HR 20 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BS1739, NJ 2012/147, m.nt. Reijntjes; HR 24 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1497, NJ 2014/339, m.nt. Reijntjes.

ven/criteria te formuleren.⁷⁰ Ook in relatie tot de uitvoerende macht (het Openbaar Ministerie) geeft de Hoge Raad blijk van een actieve rol. In het geval van feitelijk leidinggeven vulde hij de reikwijdte/strekking van de delictsomschrijving nader in ter opvulling van een leemte in de rechtsvinding die ontstaat door veelvuldige afdoening buiten de rechter om. En in de arresten over het ten laste leggen van kinderpornografie neemt de Hoge Raad zelf het heft in handen door het Openbaar Ministerie handvatten te geven met betrekking tot het aantal afbeeldingen dat in de tenlastelegging zou moeten worden opgenomen, mede in verband met de straftoemeting van het ‘grootschalig bezit’ van kinderpornografie.⁷¹ Men kan en mag deze arresten opvatten als een signaal en als een opdracht aan de andere twee machten om hun verantwoordelijkheid te nemen.

Uit de overzichtsarresten blijkt dat het realiseren van individuele rechtsbescherming daarin niet voorop staat. In diverse gevallen grijpt de Hoge Raad de door de klager ingediende middelen aan voor een zaakoverstijgende boodschap, zonder dat de verdachte daar in zijn zaak zelf positieve gevolgen van ondervindt. Rechtsbescherming als doelstelling is dus soms wel aan de orde op zaakoverstijgend niveau, maar dan indirect en vooral gericht op toekomstige gevallen.

Overzichtsarresten hebben ook – waarschijnlijk niet door de Hoge Raad beoogde – effecten op andere spelers in en ten behoeve van de strafrechtspleging. Zo hebben diverse overzichtsarresten geleid tot stevige discussie binnen de strafrechtswetenschap en – naar wij hopen – ook tussen rechters in rechtbanken en hoven. De reacties op de overzichtsarresten over artikel 359a Sv en medeplegen zijn hier illustratief.⁷² Het is bijna onvermijdelijk dat door overzichtsarresten ook een nieuw soort wisselwerking tussen Hoge Raad en zijn parket ontstaat.

70 Daarbij kan ook de vraag rijzen die Borgers in zijn afscheidsrede aan de orde stelde, of ook door middel van een debat in het parlement de interpretatie van een wettelijke bepaling kan worden bijgesteld of aangepast. Zie M.J. Borgers, *Bij nader inzien*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

71 HR 24 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1497, NJ 2014/339, m.nt. Reijntjes. De Hoge Raad formuleert het aldus: ‘Dit thema vraagt om praktisch werkbare uitgangspunten die tot een uniforme rechtstoepassing leiden. De Hoge Raad zal in dit arrest enkele uitgangspunten formuleren wat betreft de strafrechtelijke beoordeling van het op grotere schaal voorhanden hebben van kinderporno’ (r.o. 3.5).

72 Zie R. Kuiper, *Vormfouten. Juridische consequenties van vormverzuimen in strafzaken* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2014. Zie ook diverse bijdragen van M. Samadi, waaronder ‘Sanctionering en normering door de strafrechter. Aanleiding voor nader onderzoek naar de onderliggende waarden van strafvorderlijke normen’, in: B.J.G. Leeuw, F.P. Ölçer & J.M. ten Voorde (red.), *Leidse gedachten voor een modern straf(proces)recht*, Den Haag: Boom Juridisch 2016, p. 125-147.

5.2 Wat zijn mogelijk nadelige effecten van het gebruik van overzichtsarresten?

Hebben overzichtsarresten ook nadelige effecten? Dat is inderdaad niet uitgesloten. Het onderzoek waarvan wij in deze bijdrage verslag doen, heeft zich echter niet kunnen uitstrekken tot effecten die zich reeds hebben gerealiseerd. We signaleren daarom hier slechts enkele potentieel nadelige effecten, waarvan aard en omvang zeer divers zijn.

Het beoordelen en kwalificeren van feiten aan de hand van de strafwet blijft in een veranderende en complexe samenleving als de huidige een voortdurende uitdaging voor de feitenrechter. Deze zal dus ook in zijn werk steeds zelf met vragen van rechtsvorming worden geconfronteerd. Kwalitatief hoogwaardige rechtspraak, die juist mede wordt bewerkstelligd door de feitenrechtspraak met de mogelijkheid tot cassatie, bevordert de rechtsvorming dus ook zelf. De wisselwerking tussen feitenrechter en de Hoge Raad is gebaseerd op een actieve rol van beide zijden. Het risico bestaat dat die noodzakelijke wisselwerking tussen cassatierechter en feitenrechter door overzichtsarresten niet goed meer uit de verf komt. Enerzijds kan dit worden veroorzaakt door de wijze waarop de Hoge Raad het belang dat hij hecht aan zijn overzichtsarresten inprent. Anderzijds voelt de feitenrechter zich wellicht wat al te comfortabel bij de gewezen overzichtsarresten. Hoewel geen concrete gegevens bestaan waaruit kan worden afgeleid dat de feitenrechter door het bestaan van overzichtsarresten zijn eigen – initiërende – rol in de rechtsvorming tempert, lijkt aandacht daarvoor zeker wenselijk.

Het aangeven van stappenplannen in overzichtsarresten zou kunnen leiden tot – wat wij (in Leiden) in het onderwijs wel aanduiden als – ‘rijtjesrecht’. Rechtstoepassing wordt versimpeld tot het afvinken van te onderscheiden stapjes in een analyse, zonder inzicht in de consequenties daarvan voor de casus, respectievelijk ten aanzien van het leerstuk of vraagstuk. Zo kunnen overzichtsarresten met bijvoorbeeld een stappenplan de feitenrechter volgzaam of minder alert maken. Daar staat tegenover dat de Hoge Raad de feitenrechter ook veel vrijheid geeft en zichzelf op afstand plaatst.⁷³

Tot slot kan erop worden gewezen dat vormgeving en presentatie van een overzichtsarrest tezamen kunnen leiden tot leerstelligheid, zelfs wanneer de Hoge Raad met het arrest louter een didactisch doel nastreeft. Het door elkaar lopen van didactische en dogmatisch/leerstellige overzichtsarresten

73 Dat blijkt bijv. uit het recente overzichtsarrest over eendaadse samenloop en voortgezette handeling. Zie HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111.

is verwarrend, met als mogelijke keerzijde een zekere verstar-
ring en zelfs versimpeling van de toepassing van het recht in
de feitenrechtspraak.

6. Tot slot

In de ontwikkelingsgeschiedenis van de cassatie in strafzaken
zijn overzichtsarresten een nieuwkomer.

Een van de meest opvallende karakteristieken van dit nieuwe
fenomeen is dat het overwegingen en beslissingen betreft die
niet zaaks- en middel gebonden zijn. De overwegingen zijn
niet gericht op het cassatiemiddel van de klager en – voor
zover de verdachte beroep in cassatie heeft ingesteld – niet op
diens belang bij rechtsbescherming.

6.1 Overzichtsarresten als vorm van communicatie

Met overzichtsarresten richt de Hoge Raad zich in het bij-
zonder tot de feitenrechter, maar de boodschap werkt door
op de advocatuur, de wetenschap, het juridisch onderwijs en
het Parket bij de Hoge Raad. Hoewel het arrest is gericht tot
de appelrechter, overstijgt de boodschap in het overzichtsar-
rest de aan de Hoge Raad voorgelegde casus én de uitspraak
die de appelrechter in casu heeft gegeven. De Hoge Raad
richt zich dus niet, althans niet primair, tot het hof dat het
arrest wees waartegen wordt geklaagd. Daarmee reikt de
communicatie met de appelrechter verder dan langs de weg
van het door de klager ingediende cassatiemiddel. De functie
die de Hoge Raad daarmee naar de feitenrechter vervult,
valt als gevolg daarvan niet volledig gelijk te stellen met de
gebruikelijke doelen en functies van de cassatierechter. Hier
geeft de ‘hoogste’ rechter eerder een boodschap als hiërar-
chisch hogere rechter naar de lagere rechter. Zo gezien is er
sprake van een nieuwe vorm van communicatie van de Hoge
Raad met de overige spelers in en rondom de strafrechts-
pleging. Deze vorm van communicatie duidt op een actief
scholende attitude, die past in een beweging waarin de Hoge
Raad onder meer rechters en advocaten tijdens bijscholings-
bijeenkomsten over zijn rechtspraak informeert.

In een aantal overzichtsarresten gaat de Hoge Raad verder.
Dan communiceert hij met de twee andere machten van de
trias politica: de wetgever en het Openbaar Ministerie. Een
dergelijke vorm van communicatie valt niet binnen de pri-
maire doelstellingen van het instituut cassatie (besproken in
paragraaf 4.1) en ook buiten de functies die normaliter met
de cassatie worden gediend (besproken in paragraaf 4.2). Het
is opvallend dat de Hoge Raad, binnen de constitutionele
verhoudingen als hoogste instantie van de rechtsprekende
macht, in diverse overzichtsarresten het voortouw neemt

waar andere spelers in het veld ook eigen verantwoordelijk-
heden hebben. De Hoge Raad spreekt de andere actoren aan
en daagt ze uit. Hij raakt daarmee aan de constitutionele ver-
houdingen van de rechtsprekende macht tot de wetgever en
tot de uitvoerende macht. Ook dit zou men kunnen duiden
als een nieuwe vorm van communicatie van de Hoge Raad
met zijn omgeving. Deze vorm van communicatie duidt op
een uitdagende activistische attitude. Daar is niets mis mee.

Met deze wijze van presenteren bevestigt
de Hoge Raad zijn hiërarchische positie
ten opzichte van de lagere rechter niet
alleen, maar beklemtoont die en prent
die in.

Tot slot merken we op dat de Hoge Raad soms ook met zich-
zelf (en met zijn parket?) lijkt te communiceren, door eerder
gegeven uitleg bij te stellen of nader uit te werken. Hierbij
zijn soms Europese invloeden aanwijsbaar. Deze wijze van
communiceren werkt door op de andere spelers in het veld
van de strafrechtspleging en duidt op een open en zelfkriti-
sche houding van de Hoge Raad.

6.2 Overzichtsarresten als opdracht

Een democratische rechtsstaat is geen statisch, maar een
dynamisch concept waarvan de invulling steeds zal moeten
worden geactualiseerd in het licht van veranderende om-
standigheden. De drie machten van de trias politica hebben
daarin elk voor zich de verantwoordelijkheid om – steeds
opnieuw – de balans tussen de drie machten te zoeken. In
de overzichtsarresten waarin de Hoge Raad aan de consti-
tutionele verhoudingen raakt, stimuleert en activeert hij de
dynamiek tussen rechter en wetgever en tussen rechter en
uitvoerende macht. Anders gezegd, de Hoge Raad levert een
actieve bijdrage aan de dynamiek tussen de drie machten van
de trias politica. De democratische rechtsstaat vraagt ook om
die dynamiek. Dat verplicht! De andere twee machten zullen
hun eigen rol en verantwoordelijkheid daarin ook actief moe-
ten (blijven) oppakken. De wetgever moet zich bewust zijn
en blijven van zijn primaire rol in het strafrecht in het kader
van het legaliteitsbeginsel. Het Openbaar Ministerie zal niet
alleen beleidsmatig zijn mannetje in de strafrechtsketen moe-
ten staan, maar ook juridisch én juridisch-technisch.

De communicatie tussen feitenrechter en de Hoge Raad is
eveneens gebaseerd op een actieve rol van beide zijden. Met
overzichtsarresten vult de Hoge Raad die rol daadwerkelijk

actief in. Deze attitude is tevens zichtbaar in de wijze waarop de Hoge Raad ook anders dan door zijn uitspraken met de feitenrechters in contact treedt. Ook deze vorm van communicatie verplicht! Feitenrechters moeten zelf een bijdrage leveren aan de onderlinge communicatie met de Hoge Raad.

Zij kunnen en moeten de Hoge Raad voeden met hun uitspraken en hem confronteren met actuele vraagstukken en hun keuzes daarin. Te grote volgzaamheid is daarbij een slechte raadgever.

Overzicht van door de Hoge Raad gewezen overzichtsarresten op basis van de driedeling in paragraaf 3.2

Eerste vorm ('voorafgaande beschouwing')

HR 21 juni 1994, ECLI:NL:HR:1994:AD2122, *NJ* 1994/656, m.nt. Schalken (hulp bij zelfdoding).
 HR 19 december 1995, ECLI:NL:HR:1995:ZD0328, *NJ* 1996/249, m.nt. Schalken (onrechtmatig handelen opsporingsambtenaren).
 HR 6 januari 1998, ECLI:NL:HR:1998:AA9342, *NJ* 1998/367, m.nt. De Hullu (aansprakelijkheid decentrale overheden).
 HR 20 juni 2000, ECLI:NL:HR:2000:AB1240, *NJ* 2001/265, m.nt. Mevis (incassokosten).
 HR 9 oktober 2001, ECLI:NL:HR:2001:ZD2776, *NJ* 2002/76, m.nt. De Hullu (artistieke belediging).
 HR 12 maart 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD5163, *NJ* 2002/317, m.nt. Schalken (betekening).
 HR 23 april 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD8860, *NJ* 2002/338, m.nt. Schalken (niet-bepaaldelijk gevolmachtigde raadsman).
 HR 24 september 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE2126, *NJ* 2003/80, m.nt. Buruma (krachtens wettelijk voorschrift gegeven bevel).
 HR 15 oktober 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE7382 (overschrijding redelijke termijn).
 HR 22 oktober 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE7659, *NJ* 2003/155, m.nt. Buruma (overschrijding redelijke termijn).
 HR 5 november 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE4187 (termijn indienen middel van cassatie).
 HR 12 november 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE9028 (niet-bepaaldelijk gevolmachtigde raadsman).
 HR 12 december 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE6863 (vergelijkend DNA-onderzoek).
 HR 24 december 2002, ECLI:NL:HR:2002:AE8772, *NJ* 2003/167, m.nt. Schalken (noodtoestand bij hulp bij zelfdoding).
 HR 24 juni 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7985, *NJ* 2004/165, m.nt. Reijntjes (nadere bewijsoverweging voor zover sprake is van feiten en omstandigheden die niet uit de bewijsmiddelen blijken).

HR 21 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF7938, *NJ* 2006/328, m.nt. Mevis (daderschap rechtspersoon).
 HR 30 maart 2004, ECLI:NL:HR:2004:AM2533, *NJ* 2004/376, m.nt. Buruma (vormverzuimen).
 HR 11 april 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU9130, *NJ* 2006/393, m.nt. Buruma (motiveringsverplichting uitdrukkelijk onderbouwd standpunt).
 HR 5 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AV4149 (onderzoek inlichtingen- en veiligheidsdienst).
 HR 16 januari 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ3286, *NJ* 2007/246, m.nt. Mevis (verjaring).
 HR 13 maart 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ4714, *NJ* 2007/180 (motiveringsverplichting uitdrukkelijk onderbouwd standpunt).
 HR 5 juni 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ8360, *NJ* 2007/339 (niet-bepaaldelijk gevolmachtigde raadsman).
 HR 19 juni 2007, ECLI:NL:HR:2007:AZ1702, *NJ* 2007/626, m.nt. Mevis (verzoeken tot oproepen en horen getuigen).
 HR 18 maart 2008, ECLI:NL:HR:2008:BA1024 (herziening).
 HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC5977, *NJ* 2008/313, m.nt. Mevis (opgeven getuigen en deskundigen in appelschriftuur).
 HR 22 april 2008, ECLI:NL:HR:2008:BC9637, *NJ* 2008/593, m.nt. Schalken (herziening geuridentificatieproef).
 HR 17 juni 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2578, *NJ* 2008/358, m.nt. Mevis (overschrijding redelijke termijn).
 HR 30 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH3079, *NJ* 2009/349, m.nt. Schalken (recht op toegang raadsman voor het politieverhoor).
 HR 22 december 2009, ECLI:NL:HR:2009:BJ7810, *NJ* 2010/102, m.nt. Borgers (schriftelijke bijzondere volmacht aan griffiemedewerker).
 HR 6 juli 2010, ECLI:NL:HR:2010:BK6346, *NJ* 2010/583, m.nt. Buruma (verjaring).
 HR 28 september 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL2823, *NJ* 2010/654, m.nt. Mevis (beklag tegen beslagzaken).

HR 5 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BL5629, *NJ* 2011/169, m.nt. Schalken (onderzoekshandelingen in het buitenland).

HR 7 december 2010, ECLI:NL:HR:2010:BO6446, *NJ* 2011/81, m.nt. Schalken (tenlastelegging kinderpornografie).

HR 1 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM9102, *NJ* 2011/394, m.nt. Buruma (hetzelfde feit).

HR 22 februari 2011, ECLI:NL:HR:2011:BM6159, *NJ* 2011/356, m.nt. Reijntjes (motiveringsverplichting ont-nemingsprocedure).

HR 22 maart 2011, ECLI:NL:HR:2011:BO2629, *NJ* 2011/341, m.nt. Schalken (medepllichtigheid).

HR 28 juni 2011, ECLI:NL:HR:2011:BP2709, *NJ* 2013/531, m.nt. Mevis (intrekken hoger beroep).

HR 11 september 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX0146, *NJ* 2013/241, m.nt. Bleichrodt (art. 80a RO).

HR 2 oktober 2012, ECLI:NL:HR:2012:BX6402 (herzie-ning).

HR 6 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9266, *NJ* 2013/331, m.nt. Borgers (beroep door vreemdeling op vluchtelingenstatus).

HR 1 juli 2014, ECLI:NL:HR:2014:1496, *NJ* 2014/441, m.nt. Borgers (verzoeken tot oproepen en horen getuigen).

HR 2 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3474, *NJ* 2015/390, m.nt. Mevis (medeplegen).

HR 16 december 2014, ECLI:NL:HR:2014:3637, *NJ* 2015/391, m.nt. Mevis (medeplegen).

HR 3 februari 2015, ECLI:NL:HR:2015:96, *NJ* 2015/140, m.nt. Van Kempen (art. 80a RO).

HR 8 september 2015, ECLI:NL:HR:2015:2468, *NJ* 2015/417, m.nt. Schalken (art. 80a RO).

HR 13 oktober 2015, ECLI:NL:HR:2015:3076, *NJ* 2016/8, m.nt. Vellinga-Schootstra (versnelde beklagpro-cedure verschoningsgerechtigden).

HR 22 maart 2016, ECLI:NL:HR:2016:456, *NJ* 2016/316, m.nt. Rozemond (noodweer(exces)).

HR 26 april 2016, ECLI:NL:HR:2016:733, *NJ* 2016/375, m.nt. Wolswijk (feitelijk leidinggeven).

HR 7 juni 2016, ECLI:NL:HR:2016:1005, *NJ* 2016/430, m.nt. Van Kempen (art. 80a RO).

HR 6 juli 2016, ECLI:NL:HR:2016:1316, *NJ* 2016/411, m.nt. Rozemond (medeplegen).

HR 13 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2842, *NJ* 2017/218, m.nt. Mevis (witwassen).

HR 20 december 2016, ECLI:NL:HR:2016:2889, *NJ* 2017/157, m.nt. Keijzer (oplichting).

HR 11 april 2017, ECLI:NL:HR:2017:652, *NJ* 2017/278, m.nt. Kooijmans (heling/diefstal).

HR 20 juni 2017, ECLI:NL:HR:2017:1111 (eendaadse samenloop en voortgezette handeling).

HR 4 juli 2017, ECLI:NL:HR:2017:1015, *NJ* 2017/440, m.nt. Kooijmans (verzoeken tot oproepen en horen getui- gen).

Tweede vorm (voorafgaand aan de inhoudelijke bespre- king van het middel)

HR 3 oktober 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA7309, *NJ* 2000/721, m.nt. De Hullu (overschrijding redelijke termijn).

HR 9 januari 2001, ECLI:NL:HR:2001:AA9372, *NJ* 2001/307, m.nt. De Hullu (overschrijding redelijke termijn).

HR 23 oktober 2007, ECLI:NL:HR:2007:BA5858, *NJ* 2008/70, m.nt. Borgers (redengevende feiten en om- standigheden bij bespreking bewijsverweren (zoals 'Meer en Vaart'-verweren)).

HR 13 juli 2010, ECLI:NL:HR:2010:BM0256, *NJ* 2011/294, m.nt. Mevis (bewijsmotiveringsvoorschriften bevestiging/vernietiging door een hof van een mondeling vonnis uit eerste aanleg).

HR 20 december 2011, ECLI:NL:HR:2011:BS1739, *NJ* 2012/147, m.nt. Reijntjes (kinderporno).

HR 13 november 2012, ECLI:NL:HR:2012:BW9338, *NJ* 2013/413, m.nt. Borgers (observatie).

HR 19 februari 2013, ECLI:NL:HR:2013:BY5321, *NJ* 2013/308, m.nt. Keulen (vormverzuimen en bewijsuit- sluiting).

HR 31 mei 2013, ECLI:NL:HR:2013:CA1610 (beperking cassatieberoep).

HR 6 september 2016, ECLI:NL:HR:2016:2026, *NJ* 2017/128, m.nt. Mevis (bewijsmotiveringsvoorschriften bevestiging/vernietiging door een hof van een mondeling vonnis uit eerste aanleg).

HR 21 maart 2017, ECLI:NL:HR:2017:463, *NJ* 2017/276, m.nt. Rozemond (mensenrechtenschending- en uitleveringsprocedures).

Derde vorm (na de inhoudelijke bespreking van het middel)

HR 28 februari 2012, ECLI:NL:HR:2012:BR2342, *NJ* 2002/518, m.nt. Keulen (voorbodachte raad).

HR 24 juni 2014, ECLI:NL:HR:2014:1497, *NJ* 2014/339, m.nt. Reijntjes (ten laste leggen kinderporno).

HR 22 december 2015, ECLI:NL:HR:2015:3608, *NJ* 2016/52, m.nt. Klip (recht op rechtsbijstand).